

Időtől időig és tovább

Jegyzetek egy új Gaál Gábor-válogatáshoz

A szavak mindenütt jelenlevő parazitái számára merőben szokványosnak tűnhet az a cím, amelyet Széll Zsuzsa és Tordai Zádor írtak nemrégien megjelentetett Gaál Gábor-válogatásuk fölé: *Legyünk kortársak*. Aki azonban a Gaál Gábor-i életművet valóban ismeri, s a „kortárs-lét“ XX. századi feszültségeivel és buktatóival is számot vetett valaha már, az tudja, hogy a látszólag szokványos szintagma itt egy sok mindentől terhes forradalmár értelmiségi sors legfontosabb igazságára utal.

„Múljuk felül régi magunkat! Települünk be az időbe! Csak ez a miénk! Legyünk kortársak! Ez a legnagyobb öröm! Mossuk be szívünkbe a zuhogó időt! Ez az egyetlen nyereségünk!“ 1927-ben, egy nagy szkepszisztól való szabadulásának hangulatában vetette papírra Gaál Gábor ezeket a mondatokat, de a bennük megfogalmazódó alapgondolat — az idő cselekvéssé változtatásának s az embert szkepszisre kárhóztató történelemmel való szembeszegülésnek a gondolata — végigkísérte a régi *Korunk* szerkesztő-tudósának egész tevékenységét. S végigkísérte valamiképpen az „egyetlen nyereség“ komor motívuma is.

A radikális szellemek már rég felismerték: a tendenciák végtelen sokaságát kavargató és minden mozdulatával hordalékanyagot is felvevő időt csak úgy lehet valamelyes mértékben megzabolázni és emberivé tenni, ha az ember önmagát adja az időnek. Mint mindenki más, aki tudatosan vállalta a társadalom forradalmi megváltoztatásának gyakorlati teelölgiáját, Gaál Gábor is az idővel küzdött az idő ellen és az időért. Állandóan a kor követelményeit kutatta, és munkálkodásában azokhoz igazodott. Önmagát is jellemezte, amikor 1939-ben többek között ezt írta *A Korunk éveinek margójára*: „Mindig csak az idővel, idejével, az időszerszűggyel kívántam együtt haladni. Ezért maradt meg, s ha változott: ezért maradt lényegében mégis ugyanaz. Az idő csodájából mindig a mozgás inspirálta.“

Gaál Gábor olyan korban élt, amelyben nemcsak az aktualitás feladatainak felvételére kész felelős szellem kapott rendkívüli dimenziókat, hanem a szókevény magatartás is ezerszer igazolva láthatta magát. Századunkat nagy tömegekben árasztották el az idő kívánalmának hamis és méltatlan hangoztatól. Másrészt: a valóban kortársi forradalmár-munkát végzők „legnagyobb örömébe“ is gyakran beletaposott valamiféle, mindenekezt taktikává silányító, autokratikus időértékelés. Már ezért sem elegendő pusztán azt mondanunk, hogy Gaál Gábor a „zuhogó idő“ mellett kötelezte el magát. De irreleváns itt a „zuhogó idő“ metaforája azért is, mert a „zuhogó idő“-nek nincsenek forradalmárai, hanem csak ügyes kalandorai és gyáva konformistái vannak.

A Korunk éveinek margójára jegyezte Gaál Gábor ezeket a sorokat is: „A rendező gondolkodás csak azokat a kérdéscsoportokat állítja előtérbe, amelyek adott időpontban feltétlenül és szembeszökően jellemzőek arra a megállított időre, melyben a világot épp nézzük.“ Nos, úgy véljük, ez a mondat kellőképpen érzékelteti, hogy a mindenkori forradalmi aktualitás tényleges értelme és a „zuhogó idő“ zavaros s így bármely cél számára egyformán kiaknázható tartalma között hol húzódik az ellentét. S bizonyos fokig sejtetni engedi ez a mondat azt is, hogy a „kortárs-lét“ Gaál Gábor-i fogalma milyen kollíziókat hordoz magában. Tulajdonképpen egy nagy gyakorlati dilemmáról van itt szó: arról, hogy a társadalomátalakító szándékknak, ha valóban következetes akar lenni, vállalnia kell a „megállított idő“ kockázatát is.

Filozófiai közhelyszámba megy, hogy a valóságot, amely minden alkotó elemében mélyen dialektikus, az ember elméletileg csak úgy tudja elsajátítani, ha a megismerés folyamatába beiktat egy antidialektikus mozzanatot; a „rendező gondolkodásnak“ a szüntelen mozgásban levő világot legalább egy pillanatra mozdulatlanként kell tételeznie, mert csak így tud úrrá lenni fölötte. A forradalmár szellemtől elvileg idegen mindennemű statikus szemlélet, mert forradalmi csak a lendületes lehet. De a forradalmár szellem azzal is tisztában van, hogy a társadalom minduntalan meg-megújuló kihívására még teoretikusan is csak úgy lehet értelmes választ adni, ha a valóságos idő változatos, egymásba ékelődő tartalmait a gondolkodás egy eszmei állandónak rendeli alá. Riasztó és roppant nagy morális felelősség-

gel járó feladat ez, de megkerülni nem lehet: a cselekvőnek le kell mondania az önmagából kibomló szociális idő empirikus realitásáról, s helyette egy többé-kevésbé egyjelentésűvé szilárdított eszmei idő logikai realitását kell magáévá tennie.

Kortárs, mint olyan, nem létezik. Hogy ki minnek lesz kortársa, azt távolról sem csupán a születés furcsa objektivitása vagy az élet tartamának fizikai közege határozza meg, mert mindez önmagában véve nem egyéb, mint kusza potencialitás. Aki csak empirikus időben él, az csak sodortatik a semmi felé. Kortárssá csak egy eszmei idő meggyőződésével vallott logikai realitásának a talaján válhat az ember. Perze, az eszmei idők is sokfélék lehetnek. Az az eszmei idő, melynek szolgálatában Gaál Gábor kortárssá nőtt, századunk nagy világtörténelmi átalakulásainak egyik leglényegesebb vonulatát fejezte ki. Ismét őt idézzük: „Valahol, még a múltban, közvetlenül az első számú világháború előtt... megtanultuk az újkori magyar társadalomkutató nemzedék csoportosulásától, a *Huszdik Századtól*, hogy ez a mi epokális idők hatalmas járásában... milyen értelemmel, milyen általános cél felé halad. Megtanultuk, hogy napirendre került az egész régi világ leváltása. Az időnek e világtörténelmi fordulatot záró perspektívája alatt állottunk mindig.. Csak erre a kitérés felé torlódó, összeütközésre készülő időre figyeltünk. Minden téren a döntésre készülő idő jegyeit, a nagy világtörténelmi munka nyomait, az idő legújdonabb tusáira nyitó jelentéseket, értelmeket kerestük.“

Nem kívánjuk itt behatóan elemezni, hogy miként jutott el Gaál Gábor a „kitérés felé torlódó“, „összeütközésre készülő“ időnek szerleletli állandóként való elfogadásához, s hogy életének fő művében, az általa szerkesztett *Korunk-évfolyamok* vaskos kötetiben, miként helyezett mindent — irodalmat és művészetet, filozófiát és társadalomtudományt — a részben már megvalósult, részben pedig megvalósulásra váró „világtörténelmi fordulat“ perspektívájába. Gaál-monográfiájában Tóth Sándor sok szép bekezdést írt ezekről a kérdésekről. Nincs terünk annak a fölöttébb bonyolult problémának a kibontására sem, hogy az „epokális idő“ Gaál Gábor-i időmájája mennyiben fedte és mennyiben nem fedte ama másik időnek, a közvetlenséggel és kényszerűséggel jellemezhetőnek sajátos tapasztalatát, amely a két világháború közötti hazai magyar szellemi életben ugyancsak a jobbagnak volt a vállalása. Egy-két vonatkozásról azonban — amelyeket Széll Zsuzsa és Tordai Zádor új Gaál-válogatása minden eddigi, Gaál Gáborral kapcsolatos elemzésnél nyomatékossabban állít előtérbe — feltétlenül szólnunk kell.

Semmi okunk sincs kétségbe vonni, hogy az „epokális idő“ eszmei képletével Gaál Gábor valóban már az „első számú világháború“ előtt találkozott, de úgy tűnik, hogy a húszas évek második feléig mind gyakorlati politikai megnyilatkozásaiban, mind szellemi tájékozódásában inkább egyfajta „abszolút időnek“ az igézetét hordozta. Nagyon sok értelmiségire volt jellemző ez ebben a korban, s nagyon sokan jutottak éppen emiatt szemleletli válságba. Gaál Gábor esetében az „abszolút idő“ illúziója mögött nem csupán valamilyen etikai vagy ideológiai ábránd állt, hanem egy nagy intellektuális élmény is: a gondolatot látszólag minden kötöttségből kiszabadító filozófia élménye. Erősen vonzotta az időtlen mindenség logikába sűrítésének a szépsége, de a társadalmi történések körülötte zakatoló konkrétumai szüntelenül egy másik logika szükségességét állították elébe. A kanti transzcendentalizmustól a hegeli univerzalizmuson át eljutott a husserli „tisztá szubsztanciákhoz“, hogy aztán „filozófiai odisszeája“ gondolati tobzódásba torkolljon, ez utóbbi pedig ilyen reflexív következtetésekben oldódjon fel: „meg kell érkezni magunkhoz vagy a boldogsághoz, s mert mind a kettő elérhetetlen, ahhoz, hogy minden többet érjen, mint amennyit ma ér.“ „Napjainkban sok az ember kötelessége *kifelé*. S legjobbjaink is a bensőség útját csak a kívül való dolgokon való változtatás céljából járják.“

1927-ből valók Gaál Gábornak ezek a megfogalmazásai. Gaál ekkor még nagyon sok mindenről a keserűség hangján szólt; nemegyszer még önmagáról is rezignáltan beszélt. Mégis úgy hisszük, jó ihlettel választotta Széll Zsuzsa és Tordai Zádor az új Gaál Gábor-válogatás címét 1927-es Gaál-írásból.

Már Tóth Sándor megállapította, hogy az 1927-es esztendő Gaál Gábor eszmei-gondolati fejlődésében nagyon fontos állomást jelentett. Az elegendő viszonylag kevés egyértelműséget és bizonyosságot felmutató intellektus szilárdabb talajra talált: „minden többet érjen, mint amennyit ma ér.“ Gaál Gábor szellemi megnyilatkozásaiban 1927-től válik láthatóan dominánssá egy olyan korszemlelet, és ehhez kapcsolódva egy olyan hivatásodat, amely aztán szükségszerűen elvezet a munkásosztály történelmi szerepének, az „epokális időnek“ a szolgálatához. 1927-ben már nem valamiféle metafizikai krédót vagy elvont intellektuális hajlandóságot jelentenek Gaál Gábornál az ilyen mondatok: „Mi vagyunk a dolgok hordozója. S bár nem mi adjuk a dolgok értelmét, mibennünk lesznek *értelemmé* a dolgok.“ „Bizonyos, hogy az idők mezsgyéjén állunk. Valahol dobolnak a domboldalon.“ „Csak a

korszerű szándékok tervét ékesíti igazi termés! Csak aki szeretettel és energiával és mosolygva él — az a kortársunk.“

A székszis hangsúlyával fogalmazott elégikus kérdések és fáradt kifakadások, amelyek ekkor még Gaál Gábornak a szövegeiben a legaffirmatívabb gondolatok mellett is ott vannak, már nem módosítják, hanem csak ellenpontozzák s ezzel felerősítik az eszmei tisztázódásra utaló tartalmakat. Az ellenpontozást itt egyfajta distancírozó igény kifejeződésének is tekinthetjük: „Ragaszkodunk a konvenciókhoz és tiltakozunk a konvenciók ellen. Tele vagyunk Anna-bálokkal, és megöl az unalom. Téli vagyunk életörömmel és lankasztó életfáradtsággal.“ „Van iróniánk és van cinizmusunk. Van mindenről elméletünk és grimaszunk, csak rendszerünk nincs. Az elméletek elméletét, a filozófiát úgy hordjuk magunkkal, mint tavalyi vesztett szórét az állat, ha ösztöne nem tiltakozna.“ „Szeretünk felfedezni, s a felfedezéseket új nevekkel illetni. Szeretünk új szavakat csinálni, s az új szavakból gyúrt frázisokkal hadakozunk minden frázisok frazeológiái ellen.“ „Mi már nem is gondolunk. Valahol elindult a szó egy kezdeti kötöttséggel, a szánk pedig vele mozog. Már oda se figyelünk arra, amit mondunk. Így aztán mást mondunk, mint amit gondolunk, mást gondolunk, mint amit érzünk, mást érzünk, mint amit akarunk, és más az akaratumk, mint ami az ösztöneinkben kavarog.“

Széli Zsuzsa és Tordai Zádor Gaál Gábor-válogatása azt sugallja, hogy az 1929-es évek az egész Gaál Gábor-i életmű értelmezése szempontjából alapvető jelentősége van. Helytelenül írtuk fentebb, hogy Széli és Tordai jó ihlettel választotta a Gaál Gábor-válogatás címét 1927-es Gaál-írásból. Úgy tűnik, hogy egyáltalán nem ihletről van itt szó, hanem egy nagyon is átgondolt szerkesztési koncepcióról, mely bevilágít Gaál elméleti tevékenységének egy-két vitás kérdésébe is. Tudjuk, Széli Zsuzsa és Tordai Zádor is tanítványa volt Gaál Gábornak. Mindketjük nevét ott találjuk Tóth Sándor Gaál-monográfiájának első oldalán, abban a névsorban, amely felsorolja, kik kezdtek hozzá húsz évvel ezelőtt Gaál Gábor írásainak összegyűjtéséhez. Az a koncepció, melyet válogatásuk sajátos megszerkesztettségével képviselnek, nem zökkenőmentes ugyan, de meggyőző. Mi egyetértünk vele.

Széli Zsuzsa és Tordai Zádor nem csupán válogatásuk címét kölcsönözték 1927-es Gaál-írásból, hanem a válogatást tagoló fejezetcímeket is mind 1927-re utaló Gaál-szövegekből vették. Nyilván már ez is szerkesztési koncepciót tükröz, de a válogatás értelmező szándéka nem pusztán ebben mutatkozik meg. A legközvetlenebbül talán a kötet harmadik fejezete érzékelteti, hogy szerkesztői munkájuk során Széli Zsuzsát és Tordai Zádort milyen szempontok vezérelték, s hogy válogatásukkal az egyszerű bemutatáson túlmenően milyen Gaál Gábor-kép mellett kívántak érvelni. Ez a fejezet Gaál filozófiai írásaiból ad ízelítőt. Nem nyújt ugyan átfogó jellemzést — szűkrezabottsága miatt nem is nyújthat — a Gaál Gábor által bejárt szellemi útról, de az „epokális idő“ eszmeköréhez való elérése körül és az „epokális idő“ eszméjének forradalmi-szociológiai tartalmáról a válogatás minden más fejezeténél többet mond. És sok mindent tanúsít a forradalmi munka teleológiájától megkövetelt „megállított időnek“, illetve a vele járó teoretikus gyakorlatnak az ellentmondásosságáról is. A fejezet címe így hangzik: *Spinozától Spinozáig és tovább*.

Gaál Gábor két cikket írt Spinozáról, egyet 1927-ben, egy másikat pedig 1932-ben. Ezt a két cikket hozza érdekes és ugyanakkor sokatmondó logikai és koncepcionális összefüggésbe az említett fejezetcím. Hazai Gaál Gábor-válogatásaink Gaálnak csak az 1932-es Spinoza-cikkét ismerik (Széli és Tordai válogatásában tíz olyan Gaál-írást számoltunk össze, amelyek korábban még soha nem jelentek meg), pedig kidolgozottságát és gondolati gazdagságát tekintve az 1927-es Spinoza-tanulmány amannál összehasonlíthatatlanul jelentősebb. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Gaál Gábornak az 1927-es Spinoza-tanulmánya az egyik legszebb filozófiai írása. Arról pedig, hogy miként és milyen irányba lépett ki Gaál Gábor a húszas évek elejének széksziséből, Gaál valamennyi írása közül ez árul el a legtöbbet.

Idézzük a tanulmányt: „...élet még nem harmonizált gondolattal és rendszerrel olyan mechanikus tisztaságban, mint a Spinozáé. A merőben elvont logikai és impaszibil rendszer-konstrukció háttérében egy ugyanilyen elvont és impaszibil élet húzódtott meg, mely feláldozott mindent a gondolat, az igazság és a logikai következetesség kedvéért. Úgy, hogy amilyen befejezett, tökéletes és unikum a rendszer, ugyanolyan unikum és befejezett maga az élet is.“ „Am — és itt van a paradoxon — elvontan és így kihelyezkedve a világból mégsem lehet. Élni ugyanis a valóság vállalását is jelenti, sőt a valóságban munkáló aktív tevékenységet, különben bent a valóságban ugyan nem, de magával a valóság-egésszel kerülünk ellentmondásba.“ „Spinoza módszerében és logikájában abszolúte következetes.“ „A következetesség logikája... kikapcsolja minden szociológiai, ember-

lehetőségből, holott valahova mégis kell tartoznia, ha máshova nem, saját magához, illetve a vállalatához és kiharcolásához a saját igazának. Az ember nem vesztet el elvont tételezésben, különben az irrealitásba kerül, illetve ahhoz, hogy önmagához sem tartozik, holott mint ilyen, mégiscsak valóság. Viszont, s ez a cselekvési állásfoglalás végső sorsa, ha tényleg a tiszta igazság mellett történik, a tiszta cselekvőt a valóság lehenyerli. Itt, ebben a paradoxióban van a spinozizmus igazi lényege...“

A harmincas években aztán Gaál Gábor útja „Spinozától Spinozához“ vezet. Gaál 1932-es Spinoza-cikkének ezek a legfontosabb megállapításai: „Az osztályhelyzeténél fogva szinte proletár Spinoza a polgárságnak mint osztálynak emelkedését előkészítő szellemi mozgalom filozófusa...“ „Spinoza gondolataival szíven találja valamennyi korabeli vallási irányulás lényegét.“ „A gazdasági motívum fel nem ismerése következtében azonban Spinoza nem érkezik el az osztályharc kérdéséig.“ „Az elnyomott zsidóságból származó s az egyházi és feudális hatalmakkal harcoló Spinoza az emberiség felszabadítói közé tartozik.“

Végül: hogy Széll Zsuzsa és Tordai Zádor válogatásának említett fejezetcímében mit jelent az „és tovább“ — ezt nem tudjuk.

GAÁL GÁBOR

A Hintz-patikától a Lepage-ig

A Gaál-archívumban tucatnyi pepitafedelű spirálfűzet őrzi annak a huszonegy hónapos periódusnak lázas alkotó munkáját, amely a *Korunk* 1940. őszi betiltásától 1942 nyaráig terjed, amikor a lap nélkül maradt szerkesztőt a katonai behívó szólította el Kolozsvárról. Három ilyen pepitafedelű 100 lapos, nagyformátumú spirálfűzet *Egyetemes művelődéstörténet I., II., illetve III.* felírással egy 1941. februártól júniusig szűkebb körben megtartott magánkollégiumának a teljes, kidolgozott anyagát tartalmazza. Kik voltak ennek az előadássorozatnak a hallgatói — ma még nem tudjuk. Valószínűleg olyan művelődni vágyó, haladó gondolkodású polgárok, akiknek módjában állt az előadó munkáját anyagilag is honorálni. Okunk van arra következtetni, hogy az akkor jövedelem nélküli, „szabadúszó“ Gaál Gábor számára ez az előadássorozat egyben pénzkereső munka is volt.

Alább ennek az egyetemes művelődéstörténeti kollégiumnak bevezető — az előadó ceruzával bejegyzett keltezése szerint 1941. február 10-én, 19-én és 23-án megtartott — órából mutatunk be néhány összefüggő részletet. Ez időpontról itt annyit, hogy a háború második évére esik, amikor azonban Közép-Kelet-Európa kisállamai még nem sodródtak bele a világegésbe: Jugoszlávia lerohanása csak két hónap múlva, áprilisban következik be, és majd júniusban a Szovjetunió megtámadása.

A címet — mint a szövegből kiderül — Gaál Gábortól vettük. Topográfiai tájékozódásul: a híres, több évszázados Hintz-patika üzlethelyisége a Szabadság tér—Dózsa György utca sarkán volt, ahol ma a Gyógyszerészeti Múzeum van, a Lepage könyvkereskedése pedig a Március 6. utca sarkán, a jelenlegi Központi Takarékpénztár (CEC) helyiségeiben.

A szöveggondozás munkája csupán a mai helyesírás és központozás alkalmazására, rövidítések feloldására, egy-két fölöslegesnek mutatózó bekezdés összevonására, néhány szörend-cserére vagy a szöveget terhelő fölösleges szóismétlés elhagyására — a lényegét semmiben sem érintő simításokra korlátozódott.

T. S.

Az előadás célja: Európa művelődését pár órán áttekinteni.

Egy sereg akadály merül föl: technikaiak, elviek.

A technikai akadályok: beláthatatlanul nagy az anyag, amit tartalmasan áttekinteni kevés az idő. De nemcsak a teljes tartalom áttekintése lehetetlen pár óra alatt, hanem válogatni is nehéz belőle. Minden részletének sajátos az értelme, s